

POLITIKA OTKUPA

Revolucionarna vlast je agrarnom reformom, kolonizacijom i ukidanjem seljačkih dugova obezbeđivala podršku seljaštva, naročito siromašnog i srednjeg, koje je inače aktivno učestvovalo u narodnooslobodilačkoj borbi, ali se u daljem razvitku ne mogu gubiti iz vida ni suprotni procesi koji su označavali opadanje podrške seljaštva novom poretku, čak i u ustaničkim krajevima.

Sa završetkom rata i gašenjem rekvizicije kao jednog od oblika snabdevanja NOVJ, odnosno Jugoslovenske armije, narodna vlast se našla pred pitanjem o načinu daljeg snabdevanja stanovništva, vojske i industrije poljoprivrednim proizvodima i sirovinama. U drugoj polovini 1945. prelazi se na otkup kao meru izrazito administrativnih obeležja, koja postaje karakterističan oblik nabavke hrane i sirovina sa sela narednih godina. Na usvajanje ove otkupne politike svakako je uticalo sovjetsko iskustvo, iako se ne mogu prenebregavati ni uzroci koji su je u očima vladajućih snaga činili nužnom u toj fazi razvitka. I pored radikalne agrarne reforme, osrednjačenjem jugoslovenskog poseda stvorene su sićušne parcele zemlje u skladu s maksimumom koji nije mogao prelaziti 25 ha, na kojima se nije mogla primeniti moderna agrotehnička proizvodnja, čak i da su za to postojali uslovi. Na drugoj strani, državna poljoprivredna dobra su tada činila kap u seljačkom okeanu, bez obzira što se njihov broj počeo povećavati. Seljačko radno zadrugarstvo se nalazilo u povelju i nova ekonomska politika na selu ga nije forsirala na početku i u toku obnove, ako izuzmemo neznatnu podršku i agitaciono-propagandnu stranu Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Kolonizacioni talas u Vojvodini i unutrašnja kolonizacija u drugim federalnim jedinicama Jugoslavije, privremeno su rastrojili poljoprivrednu proizvodnju. Pri postojećoj strukturi zemljišnog poseda tržišne viškove su držali/

individualni proizvođači. Stoga je Politbiro CK KPJ smatrao da se snabdevanje gradova i vojske ne može prepuštati „stihiji slobodnog tržišta“. Selo je moralo pratiti sudbinu mera karakterističnih za ostalu privredu, kojima je KPJ uspostavljala ekonomski monopol države na industriju, bankarstvo i spoljnu trgovinu, iako je taj put imao drukčije tokove. Opšta ekonomska politika KPJ išla je ka apsolutnoj kontroli privrede, iako su forme ove kontrole odgovarale specifičnostima pojedinih grana. Organizovanje tržišta poljoprivrednih proizvoda pretpostavka je izvođenja drugih mera i ishrane stanovništva u gradovima, jer je narodna vlast strahovala da se ne nađe u podređenom položaju, zavisna od individualnih proizvođača. S obzirom na razorenu industriju u ratu, oskudicu sirovina i proizvodnju sa smanjenim proizvodnim kapacitetom, ocenjivalo se da država nema mogućnosti da seljaštvu da podstrek za slobodno iznošenje viškova na tržište: nije bilo uslova za ekvivalenciju razmene. Još mnogo godina posle rata nije bilo uslova da se razvije veća produktivnost poljoprivrede. Iako, samim tim što su postojali objektivni uslovi da se špekulacija objektivno razvije, samim tim što je poljoprivredna proizvodnja bila daleko od mogućnosti da zadovolji zahteve potražnje, vladajuće shvatanje je bilo opsednuto strahom da bi prodajom poljoprivrednih proizvoda na slobodnom tržištu ojačao imućni seljak i dovela se u pitanje ishrana stanovništva. Između slobodnog tržišta poljoprivrednih proizvoda, za koje nije bilo uslova i administrativnog pribiranja hrane, KPJ se opredelila za državnu intervenciju u formi otkupa. Ova poslednja mera se smatrala i realnijom u nedostatku industrijskih proizvoda za snabdevanje sela, a na drugoj strani više je odgovarala koncepciji kontrole privrede putem maksimalnih administrativnih intervencija. Podržavljena poljoprivredna dobra su tek simbolično u toj fazi mogla davati poljoprivredne proizvode za potrebe države.

Administrativni otkup je regulisan opštim pravnim aktima, uredbama saveznim, ali i republičkim, noseći u prvi mah karakter privremenih mera. Propisi o otkupu su se razlikovali i u odnosu na pojedine vrste proizvoda (pšenica, kukuruz, meso, mast, vuna, itd.). Ovi propisi su predviđali način otkupa, ali i kaznene mere za seljake koji skrivaju viškove. Učinioci su mogli računati na mere pomilovanja, izuzimajući one koji su uništavali proizvode samo da ih ne bi predali otkupnim centrima. Zavisno od proizvoda, propisi su vodili računa o po-

sebnim merilima. Tako je u slučaju vune otkup morao više da pogodi krajeve u kojima je stočarstvo bilo glavno zanimanje; između pojedinih krajeva se takođe razlikovala pravila u zavisnosti od toga je li u njima stočarstvo bilo pomoćna ili sporedna delatnost; prilikom utvrđivanja obaveze uzimao se u obzir i broj članova porodice. Propisima iz 1946. izvesna količina poljoprivrednih proizvoda ostavljala se na slobodno raspolaganje proizvođačima. Tako se količina koju je proizvođač mogao otuđivati kretala od 10—30%. Režim otkupa u toku 1946. može se smatrati najpovoljnijim u odnosu na naredne godine, kada se uveliko zaoštrio kao rezultat prelaska na industrijalizaciju Jugoslavije. Prema proceni Pokrajinskog komiteta za Vojvodinu popis viškova kukuruza u proleće 1946. je izvršen sa dosta popuštanja prema privatnim proizvođačima, ostavljajući im prilično visoke količine za ishranu stoke. Pokrajinsko partijsko rukovodstvo navodi da su čak seljaci isticali da im slobodni viškovi nisu bili potrebni, nudeći čak veće količine otkupnim organima nego što su im bile određene. Kao rezultat potreba za poljoprivrednim proizvodima došlo je u toku 1946. do većeg angažovanja državnih i partijskih organa na što efikasnijem otkupu. Agitacioni odbori su se uključili u akcije otkupa žita i naplate poreza. Ove akcije odlikovalo je smenjivanje i mešanje raznih kampanja koje su preticale jedna drugu. Pored naplate poreza i otkupa trebalo je sprovesti i predizbornu aktivnost za izbore Skupštine NR Srbije. Umor usled jedne akcije negativno se odražavao na ostvarenje naredne kampanje. Političke mere i psihološki pritisak da se predaju otkupne količine, praćene su sudskim merama za utajivače viška. Kazne su obuhvatale lišavanje slobode s prinudnim radom od dve do tri godine i novčanu naknadu. Presude utajivačima poljoprivrednih viškova su se znale često i umnožavati i razasijati po selima odgovarajućeg sreza, kao političko-psihološka prinuda na ostale obveznike. Zastoj u otkupu nadoknađivao se udarnim akcijama u kratkom vremenskom razmaku da bi se ostvarilo sakupljanje planiranih količina.

Uredbama se regulisao otkup i promet hlebnih žita, tovljenje, promet i cene svinja, otkup vune, sena i slame, pasulja, krompira, kože. Otkup hlebnih žita morala su da daju sva pravna i fizička lica koja su proizvodila žitarice, ili ih dobijala po osnovu ujma ili ušura, posle podmirenja svojih potreba. Uredbom za 1945/1946. predviđeno je da se za ishranu

ostavi po glavi domaćinstva od 110 do 290 kg žitarica, od čega je najmanje 1/4 bio kukuruz. Individualni proizvođači su bili takođe dužni da tove i prodaju jednu svinju, ako su imali posed od 5 do 10 kj, dve svinje sa poseda od 10 do 20 kj, četiri svinje od 20 do 30 kj, pet svinja od 30 do 40 kj. Vlasnici poseda od preko 40 kj obavezni su da isporuče po jednu svinju na svakih pet katastarskih jutara.

Otkupni propisi za 1947. godinu su daleko razrađeniji i stroži, iako sa razgraničenijim merilima, jer je reč o prelomnoj odluci da se pređe na plansku privredu i usiljenu industrijalizaciju Jugoslavije. Prvobitna socijalistička akumulacija imala se izvesti na račun sela i jeftinog rada. Zamišljena intenzivna industrijalizacija sukobljavala se s nestašicom sredstava, a na drugoj strani povećanih potreba za hranom i sirovinama. Gazdinstva, koja su imala najviše do 1 ha zemlje, oslobođena su davanja u državni žitni fond, polazeći od načela da treba zaštititi siromašne seljake. Skala obaveza utvrđena je u zavisnosti od lične zemlje: gazdinstva od 1 do 3 ha davala su po hektaru najviše 215 kg, od 3—5 ha 315 kg, od 5-8 ha 510 kg, od 8—10 ha 690 kg, od 10—15 ha 930 kg, od 15—20 ha 1150 kg, preko 20 ha 1.300 kg. Novi propisi delili su Jugoslaviju na žitorodnu i nežitorodnu zonu. Visina obaveza za žitorodna područja određivala se prema prosečnom prinosu određenog kraja, a za nežitorodna individualno i prema urodu. Država je odredila jedinstvenu cenu žitaricama za celu zemlju u skladu s platama službenika i radnika u Jugoslaviji. Predaja slobodnih viškova podsticana je izdavanjem bonova za povlašćeno kupovanje industrijske robe. Otkup se početkom 1947. sprovodio pod parolom „Mi radnicima žito, radnici nama industrijske proizvode“, iako industrija još nije bila u stanju da obezbedi potrebe sela i osigura odgovarajuću razmenu između otkupljenih količina i potreba seljaka za raznim industrijskim proizvodima.

Administrativni karakter otkupa ogleda se u njihovoj obaveznosti, unapred utvrđenim količinama, maksimiranim otkupnim cenama, kaznenim odredbama za neizvršioce i druge prekršioce odredaba odgovarajućih uredaba. Celokupna politika i sistem otkupa bili su centralizovani i organizovani odozgo do dole. Centralni organi su razrezivali količine na republike, one na okruge, a okruži na srezove i opštine. Od prikupljenih količina deo je ostajao okruzima, a najveći deo se slivao u Centralni žitni fond. Organizatori i sprovednici politike otkupa

bili su narodni odbori i otkupna preduzeća. Imajući u vidu politički i opštedržavni značaj ove mere na njoj se praktično angažovao sav državni i politički aparat: organi vlasti i uprave, otkupna preduzeća, sudovi, OZN-a, odnosno UDB-a, Partija, pre svega, i masovne organizacije. Stvarani su odbori ili komiteti agitatora koji su neposrednim izvršenjem ove mere nastojali da se otkupne količine što pre obuhvate. Učesnici u ovim akcijama, iz redova partije, organa vlasti i masovnih organizacija, bili su dužni da daju primer, da prednjače, ukoliko nisu hteli da budu isključeni iz vlasti i političkih organizacija. Stoga se u toku sprovođenja otkupa, kao i masovne kolektivizacije 1949, govorilo da je ova mera bila i način za „pročišćavanje” aparata vlasti i članstva u partiji, zapravo za identifikovanje društvene odgovornosti i neodgovornosti. Bilo je to, prema Osmanu Karabegoviću, sredstvo „ozdravljenja” partijske organizacije, „čišćenja organa vlasti od neprijateljskih i špekulantskih elemenata”. Otkup je bio takođe put za „proveru ponašanja i svesti rukovodećih ljudi u nižim rukovodstvima”. Nasuprot ovim merama „čišćenja” i kaznenim merama za tzv. utajivače viškova postojale su i podsticajne mere za uredne izvršioce obaveze, tj. za one koji do određenog roka predaju višak, u vidu premije od 40 dinara po „metru” (100 kg) preko već dobijenog „maksimala” za hranu. Naročito značajnu ulogu u sprovođenju otkupa dobila je Kontrolna komisija CK KPJ koja je pratila otkup, njegov tempo izvršenja, preispitivala visinu kvota, pojačavala ili smanjivala intenzitet otkupa u zavisnosti od potreba i okolnosti.

Propisi su razrađivani po selima i zaseocima, gde su specijalne ekipe utvrđivale mogućnosti proizvođača. Tako dobijene podatke podvrgavali su reviziji mesni narodni odbori. U komisijama za razrez otkupa nalazili su se komunisti i drugi aktivisti masovnih organizacija. Otkup je tekao u znaku opšte mobilizacije svih političkih snaga, proveravanja da li su aktivisti izvršili prethodne obaveze, razvijanjem takmičenja da se prebace rokovi isporuka. Otkup je pomagala i štampa, neprestanom propagandom o značaju ovog čina. Agitatori su ubedivali seljake da izvrše obaveze kao važan društveni čin. Nosilac izvršenja otkupa je aparat vlasti, ali se KPJ smatrala „kičmom agitacije”. Agitaciju i propagandu za otkup pratila su i pisma vojnika roditeljima da ispune obaveze. Komunisti i odbornici su morali biti prvi izvršioći obaveza. Ukoliko su siromašni seljaci

izmirili obaveze njihov primér se političko-psihološki koristio u ubeđivanju bogatijih seljaka da ne zaostanu. Otkup se komplikovao samim tim što su u njemu kao važnoj društvenoj meri učestvovali svi organi i političke organizacije. Time su se sukobljavale kompetencije i direktive. Mnoštvo ovih organa — jugoslovenskih, iz Srbije i Vojvodine — uticalo je na unošenje zabune i protivurečnih naloga. Situacija se često prikazuje tako da je „svako naređivao, ubeđivao, a negde i hapsio”. Dramatiku je unosilo neispunjavanje obaveza u određenim rokovima, jer se tada sav ovaj raznorodni, razgranati aparat usmeravao da ubrza tempo isporuka.

Tako je plan otkupa predviđao da se do 1. aprila 1947. dnevno otkupljuje po 1.430 vagona, ali je, budući nerealan, podbacio i količinski i po roku predviđenom za ostvarivanje otkupa. Na sednici Politbira CK KPJ od 4. marta 1947. generalni sekretar CK KPJ Josip Broz Tito je kritikovao partijsko rukovodstvo Srbije, naročito sekretara Blagoja Neškovića, da je smanjivalo količine, da se otkupu pristupalo sporo, doprinelo otporu kulaka koji je u Vojvodini „zajašio” Partiju, dok mu se partijsko rukovodstvo nalazi „na repu”. „Seljačku” politiku partijskog rukovodstva Srbije nazvao je u stvari kulačkom, a liniju CK KP Srbije „oportunističkom”. Blagoje Nešković je mogao da shvati da je pogrešio, ali ne i da prihvati da je radio protiv partijske linije. Sumnja da radi protiv ove linije uticala je da mu se „koža naježi”. Na sednici Pokrajinskog komiteta aprila 1947. Nešković je kritikovao partijsko rukovodstvo Vojvodine da se ne bori za ostvarivanje linije Komunističke partije. Kritiku protiv sebe, izrečenu marta, Nešković je narednog meseca prebacivao na niže rukovodstvo. Insistirajući na sprovođenju linije CK KPJ, smatrao je da se u Vojvodini sprovodi kulačka linija, zapravo neprijateljska. Dodavao je da se jedan veliki procenat članova KP u Vojvodini svesno bori protiv linije KP, a rukovodstva su tu liniju podupirala, držeći oportunistički stav.

Otkup jgLjDzakonjen kao trajni proces marta 1947, dakle s prelaskom na industrijalizaciju. Kontrolna komisija CK KPJ dobijala je izvanredna ovlašćenja na najvažnijem području otkupne politike u Vojvodini. Osman Karabegović je postavljen za poverenika CK KPJ za otkup u Vojvodini, sa sedištem u Novom Sadu. Povereniku CK KPJ su svakodnevno stizali izveštaji sreskih komiteta o otkupu. Poverenik je i neposredno

obilazio najvažnije otkupne punktove. Analizirao je propuste u razrezivanju odoka, uočavao pritisak na siromašne seljake, isticao neiskustvo, zapažene krajnosti od oportunitizma do kolebljivosti, veliki deo krivice pripisivao partijskim organizacijama. Pri datim uslovima i nastalim teškoćama otpori nisu bili samo pojedinačni već je dolazilo i do grupisanja i polarizacije sela konfrontiranjem komunista i nekomunista. Komunisti su u ovim otporima videli isključivo neprijateljsku delatnost, a vanpartijski u komunistima gledali glavne začelnike nevolja u vidu otkupnog pritiska.

Otkupna komisija Vojvodine je bila u stalnom stanju pripravnosti preko organizovanog štaba koji je razrađivao planove, intervenisao, slao telefonska upozorenja, rejonizirao Pokrajinu i obavezao svoje članove da provode više vremena na terenu.

Već 1945. zapaženo je da se norme otkupa ne izvršavaju. Tako je u Vojvodini bilo planirano da se do 15. novembra 1945. ostvare sve razrezane količine. Međutim, do 1. novembra 1945. bilo je otkupljeno, preko organa narodne vlasti i Pokrajinskog preduzeća za otkup „Poljopromet“, samo 20.233 vagona od planiranih 35.000. Razlike između predviđenog i ostvarenog najčešće su poticale iz netačno prijavljenih viškova žitarica od strane proizvođača, loše evidencije zaliha iz prethodne godine, otpora seljaka da predaju razrezane količine, česte promene maksimiranih cena proizvoda. „Izvrđavanje“ otkupa od strane seljaka izazivalo je protivreakciju organa za sprovođenje otkupa, pomognutih aparatom vlasti i političkim pritiskom masovnih organizacija. Od zavođenja ove mere u drugoj polovini 1945. pa za sve vreme njenog trajanja razvio se „tihan rat“ između obveznika davanja i izvršilaca politike, koji je u nekim krajevima i u vreme najtežeg pritiska dovodio do epizodičnih pobuna, karakterišući stanje na selu kao neprekidno vrenje, nezadovoljstvo i ozlojeđenost seljaka koji su u ovoj administrativnoj („činovničkoj“) meri videli eksproprijaciju, osiromašavanje, pljačku, izneveravanje obećanja. Teška političko-ekonomska atmosfera na selu zadržala se sve dok ova mera nije ukinuta, no s tim što je uveliko bila pojačana jednom drugom merom, prinudne kolektivizacije, koja je masovne razmere dobila od januara 1949, mada ju je Partija započela pod parolom dobrovoljnosti i ekonomske celishodnosti.

Razrezivanje otkupa na oblasti teklo je i u znaku utvrđivanja rokova isporuke. Težilo se ostvarivanju dnevnih normi, ali ukupna količina i dnevni ritam su često podbacivali. To je za posledicu imalo pojačavanje otkupne kampanje, narastanje prinude, ali i reviziju dnevnih planova da bi se stvarno stanje usaglasilo s planiranim. Početkom marta 1947. uža Srbija je bila zadužena sa 12.525 vagona, a bilo je otkupljeno svega 11.729 vagona; Vojvodina je imala da isporuči 38.140 vagona kukuruza, od kojih je do naznačenog datuma otkupljeno svega 19.507 vagona; Oblasni odbor Kosova i Metohije zadužen je za 3.037 vagona, no s tim što je samoinicijativno ovaj razrez povećao na 3.369 vagona. Otkupni plan do 1. aprila 1947. je predviđao da se u Vojvodini dnevno isporučuje 1.430 vagona poljoprivrednih proizvoda, ali su ove prognoze do tog stepena podbacile da se u prvoj polovini marta 1947. otkupljivalo svega od 260—270 do 300 vagona. Korektivi su se uglavnom nalazili u produžavanju krajnjih rokova za završetak otkupa i u intenziviranju otkupnih akcija. Politbiro CK KPJ je baš u tom času podvrgao kritici CK KP Srbije zbog oportunitizma u politici prema selu.

Teret otkupa je najviše pogađao NR Srbiju, posebno Vojvodinu. Ukupan plan otkupa je jula 1947. predviđao da je Vojvodina dužna da otkupi 303.421 vagona, a Srbija 77.759 (ukupno 481.180), Hrvatska 108.250 vagona, Bosna i Hercegovina 36.160, Makedonija 23.280, Slovenija 2.670, Crna Gora 1.700 vagona. Ukupni predviđeni iznos za Jugoslaviju je iznosio 653.240 vagona.

Vojvodina je kao žitorodna oblast pritisnuta od 1945. godine. Ova pokrajina je na kraju rata morala da ponese glavni teret snabdevanja hranom vojske, do oslobođenja cele zemlje, da pomogne nerazvijene, siromašne i opustošene krajeve Jugoslavije, primi oko 200.000 kolonista, do polovinom 1945. prihvati oko 50.000 poljoprivrednih sezonskih radnika koji su radili na poljskim poslovima za naturalnu nagradu u žitu, a od polovine 1945. njeno seljaštvo je izloženo otkupu.

Plan setve i obavezno zasejavanje obradivih površina sastavni su deo otkupne politike, šire gledano. Ove mere su u funkciji veće proizvodnje, a na drugoj strani takođe nose administrativni pečat. Setvu 1947/1948. karakterisali su elementi određeni novom fazom ekonomskog razvitka i pojačanom ulogom države u privredi posredstvom direktivnog i totalnog

planiranja. Predviđalo se, pre svega, povećavanje setvenih površina u odnosu na prethodnu godinu. Plan setve je razrađivan na pojedina domaćinstva i preuzimane obaveze o zasejavanju većih površina industrijskog bilja. Povećavanje setvenih površina planirano je na račun preoravanja pašnjaka, kao i zapuštenih oranica ili oranica pretvorenih u livade. Plan setve i njegovo izvršenje povlačili su izradu planova upotrebe vučne stoke i traktora. U setvi 1947/1948. predviđeno je povećanje zasejanih površina za 58.113 ha u odnosu na setvu 1946/1947, to jest od 1.447.462 ha na 1.505.575 ha. Olako se očekivalo da se u okviru izvršenja Petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede setvene površine uvećaju 1951. do 1.587.600 ha.

Pri mesnim narodnim odborima uvedene su setvene komisije savetodavno-kontrolnog karaktera. Sprovođenje setve teklo je uz politički pritisak, kao i kod otkupa. Na istim zadacima nalazili su se državni organi i komunisti, aktivisti Narodnog fronta i radnici mašinsko-traktorskih stanica. Već su pripreme za izvođenje jesenje setve 1947. godine proticale uz mobilizaciju svih državnih i društvenih snaga na selu. Orijentacioni plan setve donosili su upravni organi iz oblasti poljoprivrede. Ali, kao i kod svih drugih kampanja i masovnih mera, smatralo se da Partija, odnosno vanpartijske organizacije, moraju da postave setvu na najširu političku osnovu. Tako su komunisti dužni da se "na masovnim sastancima zalažu za otkrivanje novih obradivih površina.

Karakter ove opšte mere donete nezavisno od seljaštva i širih stručnih razmatranja izazivao je otpore i incidentalne situacije, koje su kasnije tumačene kao odstupanje od šireg konsultovanja neposrednih proizvođača u poljoprivredi. Kao „greška“ je tretirano razbijanje okvirnih setvenih planova u kancelarijama mesnih narodnih odbora, s jednostranim naturanjem obaveza seljacima. Kritika Partije pogađala je seoske partijske organizacije koje nisu htele „da ulože trud da razbijanje plana ostvare odozdo, uz učesće svih seljaka, već su prišle razrezu odozgo“. Prevaga administrativne komponente u konkretnom utvrđivanju obaveza nesumnjivo je izazivala nezadovoljstva, ali je izvor otpora ležao u biti ove mere i metodologiji rada Partije donošenjem globalnih mera na vrhu i naknadnim zahtevom da se poštuje „linija“, i ne dozvoli njeno izopačavanje u konkretnoj praksi. Administrativna mera u suštini, kampanja setve putem planiranja i otkrivanja novih kompleksa obradive

zemlje povlačila je prinudu, naganjaštvo, nezainteresovanost, težnju uprave da otalja posao. Podvrgnuto raznim kampanjama seljaštvo je već bilo premoreno. Mali odziv seljaka na skupove povodom utvrđivanja planova setve bio je najbolji znak ovog umora, nezainteresovanosti i neslaganja s akcijama formulisanim spolja, bez demokratskih inicijativa iz same osnove obveznika. Selo je već bilo iscrpeno i smoždeno stalnim davanjima i obavezama, protiv čega su se javljale prirodne reakcije. Pogonski aparat ovih akcija i kampanja sve više se stanjivao na državnu mašineriju i aktiviste iz partijskog aparata i masovnih organizacija, opet komuniste. Deo seljaka, koje ove mere nisu pogađale, zato što se na njih nisu ni odnosile, jer su bili siromašni, bezemljaši ili uključeni u aparat vlasti i Partije, davao je podršku ovim merama, suprotstavljajući se seljačkoj masi koja ih od početka nije iz duše prihvatila ili im se — budući ekonomski pogođena, pri čemu su administrativne „pogreške“ razrezivanja mogle samo da utiču na dalje prisipanje ulja na vatru — dokraja opirala.

Poreska politika se takođe shvatala kao značajan oblik ograničavanja tzv. kapitalističkih elemenata na selu. Okorele neplatiše i neuredni poreski obveznici tretirani su kao neprijatelji. Poreske komisije su izricale i kazne, kao primer za ostale poreske dužnike; ponekada se koristila milicija, i sprovodilo prinudno izvršenje nad imovinom obveznika. Izvori pokazuju teškoće prilikom naplata poreza i kampanjski način uterivanja poreskih dugova. U pojedinim krajevima odgovornost za neuredno izvršenje poreskih obveza svaljivano je i na staru vlast ukinutu u revoluciji, jer je održavala poreski moral na niskom nivou.

Protivurečnost politike otkupa najbolje se može videti iz obrazloženja njene neophodnosti u vreme kada su tržišni viškovi bili u rukama privatnih proizvođača, a na drugoj strani država morala da obezbedi ishranu naraslog gradskog stanovništva. Ali, na otkup se istovremeno gleda i kao na meru socijalno-političkog pritiska na imućnije seljake, vid klasne diferencijacije na selu, pojačavanja pritiska na „kulake“ kako bi se sprečilo da nanesu udarac novoj vlasti u najosetljivijem trenutku, kao monopolisti u poljoprivredi; da ekonomski ojačaju i omoguće jačanje kapitalističkih snaga u poljoprivredi i trgovini. Nužda za hranom, praćena strahom od kulaka i uverenjem o nesazrelosti prilika za organizovanje slobodnog

tržišta, tekla je u znaku zaoštavanja klasne borbe na selu, što je proizilazilo iz sovjetskog shvatanja, čime se nasilje i primena surovih mera u lomljenju otpora na selu nisu mogli izbeći. Otuda partijska politika koja polazi od zakonitosti ove mere i pravičnog razreza, sa osudom svih skretanja, nije mogla izbeći služenje metafizičkim upozorenjima u vreme kada se selu u suštini nije verovalo, kategorija bogatih seljaka (kulaka) doktrinarno smatrala pritajenim neprijateljem nove vlasti i polazilo od shvatanja da se klasna konfrontacija na selu zaoštava. Gradsko stanovništvo je bilo ekspropisano, a selo — preko bogatih seljaka — ostalo vlasnik tržišnih viškova preko kojih je moglo ugrožavati vlast „narodne države“.

U svakodnevnoj političkoj terminologiji odomaćio se sovjetski izraz „kulak“ (šaka) pod kojim se podrazumevao bogati seljak koji koristi najamnu radnu snagu na svom posedu. Razlikovao se od pojma veleposednika jer je u većoj ili manjoj meri učestvovao u obrađivanju zemlje. U jugoslovenskoj praksi na „kulaka“ se gledalo kao na političkog protivnika nove vlasti. No, mere koje su preduzimate protiv ove kategorije seljaka nisu u Jugoslaviji kao u SSSR-u išle u tom pravcu da se oni unište već da se „raskulače“. Partija je predskazivala slom „kulaštva“ sličan onome u SSSR-u. U zimu 1946/1947. kulak je identifikovan kao glavni klasni neprijatelj. Sa bivšim trgovcima i zanatlijama svrstavan je u „nacionalnu buržoaziju“. Kulaci su izloženi političkom pritisku, ali se izbegavalo frontalno sukobljavanje i primena golih administrativno-prinudnih mera. Nasuprot čeonom sukobu, KPJ se zalagala za političke mere, odvajanje srednjaka od kulaka, stvaranje atmosfere u kojoj bi se kulaci osetili usamljeni. Ova partijska linija je išla na političko razbijanje kulaka kako bi se među sobom „zakrtili“; na individualiziranje odgovornosti, građenje odnosa sa srednjakom, razvijanje saveza radničke klase i seljaštva na bazi shvatanja o njihovoj povezanosti i jedinstvenim interesima u procesu industrijalizacije.

Podela na kulake, srednjake i siromašne seljake naročito nije imala osnovu u ustaničkim krajevima, gde je seljaštvo masovno podržavalo narodnooslobodilačku borbu i narodnu vlast posle oslobođenja. U tim krajevima seljaštvo je sledilo Partiju iz „krvne povezanosti sa sistemom“. Izvori iz postratnog vremena otkrivaju promene političkih raspoloženja s protekom vremena i u ovim krajevima, koje su sve više jačale sa

razvojem administrativne intervencije, ubiranjem otkupa, napolatom poreza, ekonomskim zapostavljanjem ovih krajeva.

Partija je na selu u suštini šablonski diferencirala seljaštvo na kategorije kulaka, srednjaka i siromašnog seljaka. Pod najtežim političkim pritiskom nalazili su se kulaci, obavezani i na najveća davanja. Pri razbijanju kulaka trebalo je utvrditi — kako se govorilo — „ko je ko“. Sa pozajmljenom sovjetskom terminologijom, polazilo se od toga da je srednjak saveznik kao i u ratu, a kulak glavni neprijatelj. Smatralo se da bi se potiskivanjem kulaka uticalo na sprečavanje kolebanja srednjaka u prihvatanju partijske linije na selu. Za razliku od SSSR-a u Jugoslaviji je srednjak bio sa Partijom u narodnooslobodilačkoj borbi, a kasnije podržavao njenu liniju raskulačenja. Ako je klasni neprijatelj bio „sabijen“ u gradovima on se javljao u liku kulaka na selu pružajući otpor partijskoj politici. Postojanje kulaka i njihov otpor merama vlasti i partije smatrani su glavnim uzrokom neuspeha nekih mera na selu. Živelo je doktrinarno i političko shvatanje da seljak po svojoj sitnosopstveničkoj prirodi nije bio raspoložen za dobrovoljno davanje žita.

Kategorija kulaka je proširivana na krug seljaka koji po socijalno-ekonomskim merilima nisu pripadali ovoj grupi politički i ekonomski diskriminiranih seljaka. Prilikom otkupa ustaljivala se šablonska socijalna podela seljaka koja nije, međutim, bila istovetna ni u svim krajevima države. Tako su u Srbiji za sitne posednike smatrana lica koja su posedovala do 5 ha, za srednjake po 10 ha i za krupne posednike oni koji su posedovali preko 10 ha obradive površine. Nejednaka merila održavala su se i unutar pojedinih republika. U Hrvatskoj, na području okruga Osijek, Slavonski Brod, Daruvar i Bjelovar za krupnog posednika je smatrano lice koje je posedovalo preko 20 jutara zemlje, za srednjaka lice sa 10 do 20 jutara, dok su ostale kategorije smatrane sitnim posednicima. Na području drugih okruga ove republike (Zagreb, Sisak, Karlovac i Varaždin) za kulake su uzimani seljaci sa preko 15 jutara, za srednjake oni sa 8 do 15 jutara, a ostali za sitne posednike. Kao kulaci u Bosni i Hercegovini smatrali su se seljaci sa preko 15 ha, za srednjake do 15 ha, a za siromašne oni do 5 ha. U ovoj republici su kao sitni proizvođači tretirani i oni seljaci koji su posedovali 5 ha, ako su imali veću porodicu, a za srednjake oni do 20 ha poseda. Prilikom određivanja kulaka nije uzimana u obzir samo površi-

na zemlje koju je posedovao, već i takve okolnosti kao što su opšte bogatstvo, političko držanje, korišćenje tuđe radne snage.

Od prvog dana zavodjenja, ova administrativna mera je izazivala prikriveno nezadovoljstvo na selu, koje će od prigušenih formi dobiti i razmere demonstracija, pobuna, otvorenog kidisanja na organe vlasti koji su hteli da obezbede izvršenje administrativno i globalno razrezanih planova. Šablonska primena ove prinudne mere, sa činovničkom upornošću sprovedena uprkos otporima, pobrkane kompetencije, uključivanje u proces realizacije raznorodnih organa, nastupanje istovremeno organa vlasti, komisija i aktiva agitatora političkih organizacija, prinuda sa vrha partije da se otkup kao životno pitanje ostvari, pod kvalifikacijom oportunizma rukovodstava kojima nije uspelo da ostvare predviđene količine u utvrđenim rokovima, izazivala je nove nalete organa vlasti i partije na selu. Kritиковani rukovodioci su gotovo u istom obliku njima izrečene kritike prenosili na rukovodioce koji su od njih bili niži u partijskoj hijerarhiji. Prinudne mere smenjivale su se sa političkim. „Slabosti“, „greške“, devijacije i lično ponašanje pojedinaca i organizacija kritikovani su onamo gde su očigledno proizilazili iz protivurečnog karaktera jedne mere i politike. Hrana se morala nabaviti, ali je selo nerado davalo, pogotovu kada su globalno razrezane količine bile nerealne, prevazilazile mogućnosti određenih krajeva. Isto tako tretman bogatih seljaka kao neprijatelja, sa shvatanjem o zaoštavanju klasne borbe na selu, morao je izazivati otpore i usijanja u odnosima snaga koje su jedna u drugoj gledale protivnika. Država je na selu htela da sebe obezbedi i uspostavi kontrolu koju je imala u drugim vitalnim delovima privrede. Taj put je išao preko slamanja „kulaka“, kao klasnog protivnika na selu, ekonomsko-prinudnim merama, suprotno isključivo ruskom putu nasilne likvidacije, snaženjem državne intervencije u poljoprivredi, političkom diferencijacijom na samom selu i razvojem seljačkog radnog zadrugarstva u formi masovne kolektivizacije narednih godina. Tek „raskulačivanjem“ sela mogao se, prema vladajućem shvatanju, osigurati socijalistički karakter poljoprivredne proizvodnje. Otkupu je prethodila agrarna reforma, na koju se ovaj naslanja, a 1949. se počelo prelaziti na stvaranje kolektivnih gazdinstava na selu u vidu seljačkih radnih zadruga (SRZ) koje su zamišljane kao uporište državnog sektora na selu. Sve ove mere su imale za cilj da osiguraju što veće izvore agrara za

industrijalizaciju i na drugoj strani razvlaste seosku buržoaziju ili kulake u ondašnjem političkom rečniku.

Otkupne kampanje proticale su u znaku upravnih i političkih pritisaka, podržavane masovnom agitacijom, propagandom preko štampe, političko-psihološkim „ubeđivanjem“ na konferencijama i zborovima seljaka. Istovremeno sa političkom aktivnošću tekle su represivne mere, ili je do njih dolazilo tek pošto se ubeđivanje iscrpi. Radi otkrivanja žita po selima organizovani su pretresi po kućama, naročito tavanima, pozivana u pomoć milicija i organi Odeljenja zaštite naroda, odnosno Uprave državne bezbednosti. Seljaci su skrivali žito po tavanima i bazama, tražili reviziju razreza, slali delegacije organima vlasti i uprave, organizovali demonstracije, grupisali se po selima da bi kolektivno sačuvali žito i efikasnije oduprli pritisku. Egzemplarne kazne služile su uterivanju straha kod seljaka i ispoljavanju odlučnosti organa vlasti da ne dozvoli da se sa njima bilo ko „igra“. Primanje žita za setvu, koja nije obavljena, smatrano je za špekulaciju. Uništavanje otkupnih količina povlačilo je najteže kazne. Na odgovornost su se pozivali i odgovorni rukovodioci vlasti (predsednik odbora, sekretar i drugi funkcioneri). Seljaci su lišavani slobode, kažnjavani novčano, konfiskovane im vršalice i pronađene količine žitarica, pa čak i nepokretnosti. Prilikom otkupa dolazilo je do masovnih represija, preteranih hapšenja, otvorenog suprotstavljanja organima vlasti i snagama milicije. U Vrbasu su organizovane demonstracije, a u Dolovu seljaci su napali narodni odbor. Kulaci su podsticali otpor bacajući parolu „ne mogu nas sve uhapsiti“. Selom su kružile najrazličitije parole, propaganda protiv otkupa, pa i sistema vlasti uopšte. Protesti su sadržavali shvatanja da se zaključuju trgovinski ugovori sa stranim državama, da se žito izvozi „kojekuda“, šalje u Albaniju, transportuje u susedne zemlje narodne demokratije i SSSR, hrana sabira radi budućeg rata. Protestne delegacije su posećivale narodne odbore, dok je UDB-a zaustavljala na početnim stanicama delegacije koje su pokušavale da se probiju do Novog Sada i Beograda.

Bez obzira na pogoršavanje političke atmosfere na selu, kampanja otkupa se nije obustavljala. Generalna linija Partije je polazila od političkog ubeđivanja, ali se u praksi ona pretvarala u prinudu. Seljak je nerado davao žitarice i ostale poljoprivredne proizvode. Nezadovoljstvo se pogotovu širilo zahvaljuju-

ći nerealnim procenama, niskim cenama otkupljivanih proizvoda, ostavljanju dela obveznika bez osnovnih količina hrane. Partija, uprkos otporu i lošoj političkoj situaciji na selu nije mogla da se odrekne administrativnog zahvatanja hrane, jer su ishrana i opstanak nekih krajeva zavisili od toga da li će se otkupiti predviđene količine u žitorodnim krajevima. Pritisnuti teškoćama na selu i vrenjem, na jednoj strani, partijski komiteti i organi vlasti su, na drugoj, bili izloženi zahtevima viših organa i rukovodstava da se otkupne količine uprkos svemu moraju oterati. Administrativne i krivične sankcije su još više razjarivale otpor na selu, izazivajući na drugoj strani kritiku viših partijskih i državnih organa što se zapostavljaju politička borba i pravna strana ispunjavanja obaveza.

Protivurečnost otkupne politike odlikovala je njenu primenu u celom ovom periodu. Partija je postojeće protivurečnosti pokušavala da razreši istrajavanjem na očuvanju generalne linije prema selu, zahtevu za prevlašću političkih mera i efikasnom izvršenju obaveza. Partijski zahtevi se nisu mogli izmiriti sa suprotnim interesima seljaka. Terminologija koja se sreće u partijskoj i državnoj dokumentaciji, s kritičkom oštrinom protiv „činovničkih“ prilaza, šablonskih podela, birokratizma i „uskogrudog praktičizma“, nije mogla otkloniti postojeću objektivnu protivurečnost. Sve pomenute pojave su prateća komponenta svake administrativne akcije. One se mogu delimično suzbijati, ali ne mogu i trajno odstraniti, samim tim što proizilaze iz objektivnih društvenih odnosa. Nestašica hrane se nije mogla niotkuda drugo nadoknaditi, a seljak je smatrao sebe egzistencijalno ugroženim i bez osnovnog podsticaja da predaje viškove. U skladu sa onovremenom politikom svaki otpor narodnoj vlasti i njenim merama je nazivan neprijateljskom delatnošću. Pod specijalnim pritiskom za isporuku žita nalazili su se komunisti. Njihova nespремnost da izvrše obaveze tumači se u Sremu kao izraz nepovoljne socijalne strukture partije u kojoj su preovlađivali srednji i bogati seljaci. Prvog marta 1947. 2.531 član KPJ u Vojvodini nije bio ispunio svoje obaveze. Isključenjem iz partije je kažnjeno 670 članova KPJ.

Zbog neizvršenja otkupa raspuštene su „labave“ partijske organizacije. Demonstracije protiv neurednih obveznika organizovane od narodnih odbora pretvarale su se u „pljačkanje“ kuća bogatih seljaka. Demonstranti su naterivali „kulake“ i na mazohističke mere, namećući im da viču „Dole špekulanti“ ili

prinudavajući ih da pred narodnim odborom igraju kolo. Poveravanje izvršenja otkupa kolonistima stvaralo je razdor između novih naseljenika i starosedelaca, naročito ako su ovlašćenja bila zloupotrebljena odnošenjem privatnih stvari iz kuće obveznika. Za neke sreske komitete pooštavanje mera protiv neurednih izvršilaca obaveze svodeno je na pretnje da će dužnici biti „pozatvarani u svinjac“ dok ne ispune obaveze. Tim povodom Jelena Popov piše: „. . . Grupe agitatora, sastavljene od jednog predstavnika vlasti, člana partijske organizacije i jednog milicionara, zasedale su u mesnim odborima ili u prostorijama seljačkih radnih zadruga i noću pozivale seljake na saslušanje. U cilju dobijanja razrezanih količina, na iste seljake su vršili pritisak, pretili im zatvorom, tukli ih i maltretirali.“ Deo seljaka, ranije aktivan, povlačio se i „pasivizirao“ ili napuštao organizaciju KPJ ili Narodnog fronta. Pomenuti istraživač pominje jednog pretučenog seljaka u Feketiću, koji je zajedno sa suprugom izvršio samoubistvo. Smenjivanjem rukovodećih komunista u komitetima dolazilo je *post festum* preduzetih represivnih, administrativnih i sličnih mera maltretiranja, kada je bilo jasno da su one nanele više štete nego koristi.

Kaznena politika je tekla paralelno sa političkim merama. U Vojvodini je do maja 1947, zbog neizvršavanja otkupa, kroz zatvore prošlo 8.821 lice, od kojih je 720 osuđeno. Za isto ovo vreme kroz zatvore u NR Srbiji, sem Kosmeta, prošlo je 10.082 lica, od kojih je 1.224 kažnjeno. Upućujući niže organe na primenu kaznenih mera, Pokrajinski komitet KPS za Vojvodinu je naglašavao da one treba da budu „egzemplarno snažne“, ali da se njima ne ide protiv siromašnih i srednjih seljaka već na „najreakcionarniji deo seoske buržoazije“.

Neizvršenje otkupnih obaveza dovodilo je i do sudskih kazni: konfiskacije nepredatih viškova, ukupnih žitarica i nepokretne imovine. Novčana kazna izricana je kao glavna ili dodatna kazna. Odmeravanje ovih kazni je raznovrsno u Jugoslaviji. U NR Srbiji kazna konfiskacije je izricana krupnim posednicima, dok je u Hrvatskoj postojala isključivo delimična konfiskacija nepokretne imovine. Konfiskacija nepokretne imovine u Sloveniji je izrečena u svega dva slučaja, a u Bosni i Hercegovini u deset slučajeva protiv imućnih seljaka i dva protiv srednjih posednika. U nekim republikama (Srbija, Hrvatska) najveći broj seljaka je osuđen zbog delimičnog neizvrše-

nja obaveza („delimičnjaci“), za razliku od Slovenije gde je osuda pogađala seljake koji u celini nisu izvršili svoju obavezu.

Imućniji seljaci su izražavali nezadovoljstvo još od agrarne reforme i stvaranja seljačkih radnih zadruga na selu, koje kao da su otkrivale krajnje ciljeve vlasti i crnu perspektivu individualnih gazdinstava, odnosno od otkupa, kao mere kod koje su seljaci bili sasvim pasivni subjekti, dok je protiv kulaka podjarivana partijska propaganda kao protiv neprijatelja. Vlast je išla na potiskivanje kapitalističkih elemenata na selu, a imućniji seljaci su branili svoj opstanak i imovinski status. Otkup im je naročito onemogućavao da se osamostale, ekonomski uzdignu, sačuvaju viškove za slobodnu prodaju. Partija je polazila od pretpostavke da oni nastoje da stvore neprijateljski blok protiv narodne vlasti na selu. Obostrani odnos — organa vlasti i objekata otkupa — može se najbolje sagledati preko individualnih sudbina, slučajeva pojedinaca, kaznenih mera, metoda političko-psihološkog pritiska, odražavajući sukobljenost frontova, užarene suprotnosti, nepomirljivost interesa, koje su pratili kao i u svim uzbudljivim masovnim situacijama mnogobrojnih ekscesi. Mnogobrojni izveštaji partijskih komiteta i državnih organa iz toga vremena odslikavaju stanje pojedinaca u sukobu sa državom koja nastoji da utera otkup i seljaka koji žele da prođu sa što manje obaveza. Iz njih se takođe vidi naelektrisanost atmosfere, forme izvrđavanja obaveza, vidovi otpora i špekulacija, ekspanzija „crnih“, zloslutnih vesti o pozadini otkupa (predstoji rat, opasnost od gladi, logorisanje dece, ishrana „na kazanu“) koje su prijanjale za seljake u uslovima šturo štampe i strogo kontrolisanih javnih informacija. Marta 1947. Pokrajinski komitet Vojvodine je izveštavao CK Srbije o vredanju partijskih instruktora na konferencijama, uključivanju komunista sa strane u lokalne komisije za otkup, izdavanju naredbi za pretrese („Idi, pretresi, sve što nađeš — uzmi“), organizaciji demonstracija protiv kulaka u dosluhu sa Sreskim komitetom bez saglasnosti PK. U Severnom Banatu konferencije su postajale „tribine kulaka“, dok su nevoljni agitatori pre ličili „na odborske poslužitelje“ nego na angažovane političke radnike koji imaju da ubede seljake u opravdanost obaveza. Aktivisti su upozoravani da ne nasedaju parolama o pretresima („Drugovi, od tavana do tavana — to je najbolje“), jer su kulaci time hteli samo da dokažu da traženih količina žita nema. Ili, da se „oportunizam maskirao“ revolucionarnim

„pentranjem po tavanu". Osuđivani su i oni aktivisti koji su sa „zašiljenim štapovima" išli po selu i „boli po slami" ne bi li pronašli skrivene količine žita, krompira i ostalih poljoprivrednih proizvoda. Iz onovremene dokumentacije vidi se, na drugoj strani, da su kulaci optuživani za antikomunističku propagandu, cepanje partijskih organizacija, pisanje parola protiv Tita i u slavu kralja Petra II, pretili komisijama obračunom, uzvikivali na konferencijama da im je dosta komunista. Partijskim i državnim instrukcijama upozoravani su lokalni organi na upornost kulaka i razne vidove prevara u kojima su oni vični. Navodilo se da su „najgrlatiji" nosili po selu Ustav FNRJ govoreći da se njegove odredbe ponašanjem narodnih odbora krše. Bilo je kulaka koji su čitali *Istoriju SKP(b)* da bi što bolje proučili svoga protivnika. Lokalnim organima se poručivalo da ne upadaju u zamku kulaka koji su preuzimali obaveze nespremni da liferuju prihvaćene količine. Razbijene su grupe koje su nameravale da idu „kod Maršala", u Novi Sad, u Beograd, pred Narodnu skupštinu da bi obavestili o svojim mukama i podneli žalbe na nepravde. Oni kulaci koji se nisu žalili na razrezane količine postajali su sumnjivi kao posednici koji nisu iscrpeli svoje mogućnosti. Bilo je istinskih i demagoških žalbi konkretno iskazivanih dolaženjem u Narodni odbor sa šerpicom kačamakama kao jedinom preostalom hranom. Neurednim izvršiocima javno se sudilo u domovima kulture ili su predavani redovnim sudovima i organima za prekršaje. Uopštenim primedbama viših partijskih organa visokoparno se stavljalo do znanja nižim komitetima i aktivistima da još „nije izoštreana klasna borba između sirotinje i srednjaka i kulaka". A kulaci kojima je otkup bio dozlogrdio dolazili su u narodne odbore i predavali zemlju u „Agrarni fond", jer više nisu mogli da odgovaraju obavezama.

Najviši partijski organi su najveći deo problema u vezi sa otkupom i neurednim izvršavanjem obaveza svaljivali na partijske organizacije i njihova rukovodstva, kvalifikovanjem organizacije kao mlade, oportunističke, podlegle tuđim elementima koju treba ozdraviti isključivanjem špekulanata, podmićivača, malodušnih članova nesposobnih da savladaju teškoće. U Vojvodini su organizacije kritikovane zbog kulačkih elemenata iz redova Srba, neproverenih pripadnika iz „manjinskih grupa", koji uče obveznike otkupa kako da se brane pred komisijama, oportunisti koji su se „ušančili" u Partiji, iako su

neprijatelji, koje treba odmah hapsiti. Ocene o oportunističkim lokalnim rukovodstvima obuhvatale su „proturanje“ vesti o reviziji obaveznih viškova, skrivanju ujma od vršalica, ugrožavanju sela glađu ukoliko se plan otkupa ispuni, zauzimanje blagog umesto oštrijeg stava prema kulacima, itd.